

Metrosexuálové, kyborgové, stařenky a jiné oběti „Sociologie stáří a seniorů“ P. Saka a K. Kolesárové aneb o pět let a sedm miliónů korun později

Petr Sak, Karolína Kolesárová: *Sociologie stáří a seniorů*.

Praha, Grada 2012, 232 s.

Pravidelní čtenáři Sociologického časopisu si možná vybaví, že recenzi uvedené publikace již napsal Radomír Havlík v čísle 1/2013 (od strany 170). Nicméně ze zcela praktických důvodů jsem se jako vedoucí studentských prací z oboru sociologie stárnutí odhodlala nabídnout trochu jiný pohled na tuto publikaci, zcela v souladu se závěrečným konstatováním R. Havlíka, „že (práce) se s velikou pravděpodobností může stát předmětem (někdy i kontroverzních) ... polemik“. Někteří studenti a studentky totiž někdy podléhají poněkud zavádějícímu dojmu, že vše, co vyšlo vtištěné na papíře, je kvalitní a směrodatné. Bohužel ne vždy tomu tak je a v této alternativní recenzi se pokusím svůj postoj obhájit poukázáním na konkrétní problémy, které v dané monografii nacházím. R. Havlík přinesl základní přehled obsahu publikace, já proto tuto obvyklou kostru recenze již vynechávám a snažím se také vyhnout repetici již dříve uvedených kritických bodů, s kterými se ztotožňuji.

Jsem silně přesvědčená o tom, že pedagogika a senioři patří k sobě. V poslední době to dokázalo několik publikací věnujících se např. mezigeneračnímu učení, gerontoandragogice nebo různé projekty věnující se seniorům a kultuře. Recenzovaná publikace je v této řadě výjimkou, v ní, podle mého názoru, spojení pedagogických paradigmat a gerontosociologie jaksi nezafungovalo. Jean Jacques Rousseau, jeden z mála autorů citovaných v recenzované publikaci, se proslavil spisem o výchově, přesto že od svých vlastních dětí údajně utekl. Zde, jak upozorňuje předchozí recenze, vlastní zkušenost autorů s tématem práce nechybí. Je však pro titul s tak slibným názvem dostatečná?

Začnu malichernostmi. U tak velkého vydavatelství bych nečekala natolik zanedbanou redaktorskou práci. Překlepy, tučně označené části textu uprostřed ničeho (s. 84) nebo pod neadekvátními nadpisy (např. v kapitole „1.1 Sociologie stáří“ jsou zvýrazněny pojmy *Člověk*, *Mládež* a pak už nic), nesprávně uvedená data (např. na s. 23: „Goldberg, 206 (sic!), s. 69“; Graf 25: „Naděje na dožití ... od roku 920 (sic!) do roku 2010“), nevysvětlené zkratky („JET“ na s. 95), chyby v popiscích tabulek a grafů (např. v Tab. 1 na s. 24 je značka procent tam, kde se očividně jedná o věkové kategorie (15–60 %); v legendě Grafu 5 jsou hodnoty 1 i 5 shodně označeny jako nejvyšší; popisky dat v Grafu 26 jsou anglicky atd.), opakování stejných informací v jedné větě (např. na s. 14: „... individualnost je ... posilována ... jedinečností každého jedince“) či ve dvou na sebe navazujících sou-

větích, duplikace zápisů v seznamu literatury a další podobné chyby jsou natolik výrazné, že neútěšně odvádí pozornost čtenáře od obsahu k formě.

V předmluvě jsme lákáni na rozhovory v příloze s Iljou Hurníkem, Jarmilou Skalkovou a ... ? Jméno Miroslava Polreicha je vynecháno, a čtenáři tak nezbyvá než hrát variantu hry „Hádej, kdo jsem?“. Jazyk publikace má kolísající úroveň srozumitelnosti, na jedné straně se snaží být populární a snad záměrně zjednodušující, na straně druhé zavádí nové pojmy a koncepty (může být „generace“ procesem?) a pracuje s předpokladem obeznámenosti čtenáře s pojmy, jako jsou endogenní a exogenní příčiny úmrtnosti, e-work nebo technologie ontického charakteru. Na přebalu knihy je uvedeno, že bylo uskutečněno sedmáct empirických výzkumů, v knize se ovšem hovoří o osmnácti, které jsou tu s menší, tu s větší mírou přesvědčivosti detailu popsány v přílohách. Mezi výtky technického charakteru, nikoliv však již mezi malichernosti patří lehké obelhávání nepoučeného čtenáře v grafech, jejichž osy x a y se neprotínají v nejnižším bodě. Zobrazené rozdílly se tak opticky zdají mnohem větší, než jsou. To i samotné autory svádí k přeceňování některých výsledků, jako je tomu třeba u tučným písmem zvýrazněné konstatace o „slabé pozici sousedů v sociálním poli seniora“ [Sak, Kolesárová 2012: 101], která je mým hrubým odhadem jen o 0,05 bodu pětibodové škály nižší než pozice přátel.

Při určitém odstupu od mých průběžných poznámek jsem si všimla, že většina substantivních výtek se kruhem vrací k jedné zásadní charakteristice publikace, a tou je její název. Byť se jedná o skvělý marketingový tah, před kterým uznale smekám, nemohu se současně zbavit dojmu, že se jedná o klamavou reklamu. Pro mne, ale (jak jsem si již stačila všimnout) i pro řadu mých studentů totiž název evokuje kompendium, jakýsi obecný vhled do gerontosociologie, což ale obsahem publikace není. Tam, kde předchází recenze vidí kontinuitu tematického záběru autorů, já vidím absenci souvislostí s očekávaným obsahem. O stáří a seniorech se zhruba do strany 52 nedozvíme téměř nic a od strany 165 už zase začínají přílohy. Jejich část sice o stáří hovoří, ale jsou to pouze „hrubá data“, asi jako kdyby v příloze byla přetištěna matice číselných dat z programu Excel. Předmluva ke „kvalitativní části“ (tj. zmíněné příloze), která měla v daném grantu hrát „významnou úlohu“ [ibid.: 168], avizuje rozhovory se *třemi typy* seniorů, ale poskytuje rozhovor pouze s jedním typem – tzv. elitním, vysoce vzdělaným, aktivním a kreativním do pozdního věku. Navíc zcela chybí informace o tom, jakou věcnou roli hrály rozhovory ve výzkumu, jak vznikaly a ke které části výsledků se vztahují.

V empirické části publikace autoři v zásadě prezentují eklekticky vybrané výsledky svých studií, které jakoby vlepují za popis generační historické zkušenosti. Tento popis ale nijak dále nepoužívají, ani ke stanovení věkových skupin využívaných v empirické části, ani k interpretaci výsledků.

Na několika místech se objevuje poněkud nevyvážené členění životního cyklu na dětství, mládí a stáří. Jsou-li dospělost a střední věk někde zmiňovány, je to, opět vůči názvu publikace poněkud paradoxně, v poměru zhruba 1/6 o dospělosti, 3/6 o mládí a 2/6 o pozdějších fázích životního cyklu.

Autoři detailně popisují historickou cestu utváření současné generace seniorů zejména v kontrastu s populací „mládeže“. Není však zcela jasné, o kterou konkrétní mladou generaci se jim jedná, neboť nositelům revolučních změn v rámci informační společnosti, kteří sice, pravda, začínali svoji kariéru jako náctiletí, je dnes už kolem třiceti, ale i více let.

Je to právě téma změny společnosti v důsledku vývoje v oblasti informačních technologií, které se zdá být pro autory obzvláště tíživé. S určitou mírou nadsázky reprodukuji svoji poznámku na okraji textu, že pojmy kyberprostor a kyborg jsou zejména na prvních stranách četnější než na základě názvu očekávaný „senior“. Problém kyberprostoru a problém „marasmu normalizace a ještě většího marasmu druhé polistopadové normalizace“ [ibid.: 114, mírně upraveno L. V.] jsou dvě hlavní osy popisu jedinečné historické zkušenosti vybraných částí dnešní seniorské populace. Je to popis velmi hutný a hodnotný. Bohužel jen velmi málo zdůrazňuje, že se jedná jen a právě o určitou část této historické generace. Sporadické zmínky o heterogenitě seniorské populace, navíc zcela abscentující v empirických pohledech, tento nedostatek nevyvažují. Ilustrativním příkladem může být komentář grafu na s. 118, který na základě srovnání mezi lety 2000, 2005 a 2010 a věkovými skupinami konstatuje pokles hodin věnovaných četbě knih (pouze tištěných?). Bylo by dosaženo stejného výsledku, pokud bychom sledovali rozdělení podle vzdělání? A nechybí reflexe vlivu moderních fenoménů masových autorů jako je Joanne K. Rowlingová, Dan Brown nebo Erika L. Jamesová?

Autoři si zaslouží obdiv za otevřenost, s jakou vyjadřují svoje postoje k aktuálnímu stavu společnosti, byť je pro mne znovu s podivem, že tak činí pod hlavičkou „sociologie stáří“. Kritika se týká především, ale zdaleka ne jen politické situace. Na ostré mušce se ocitají i společenské trendy, které produkují „oběti ... spojené s mentální anorexií, bulimií, později v podobě metrosexuálů. ... (a na) televizní obrazovce můžeme vidět monstra, která se takovýmto (*mediálním a virtuálním reklamním*) produktům přibližují.“ [ibid.: 14] I přes veškerou uvedenou kritiku na adresu monografie je mi osobně sympatické, že i když se hlásí k evoluční perspektivě [ibid.: 11], hovoří o vytváření sociálního pole nikoliv v milionech, ale pouze ve stovkách generací, a zdá se, že odsuzuje potraty. Na druhou stranu se obávám, zdali některá generalizující tvrzení nevrhají na recenzovanou publikaci další stíny. Několik příkladů za všechny: „Jedná se o aktivitu typickou pro mladou a střední generaci, pro které je hospoda nosným prvkem životního stylu“ [ibid.: 105], „... mladá generace nejen že nezná historii, ale historie ji ani nezajímá“ [ibid.: 22] nebo „Zvláště český člověk má tradici v přehodnocování vlastního života dle dobových požadavků“ [ibid.: 55]. Kategorické tvrzení, že „klesá hodnota dítěte, která v konkurenci s konzumem a hédonismem žen prohrává“ [ibid.: 85], později sami autoři popírají, když na jiném místě tvrdí, že spor vyvstalý mezi sociology v devadesátých letech, zda je bezdětnost věcí voleb životního stylu, anebo výsledek ekonomického ohrožení, byl údajně rozhodnut ve prospěch druhého argumentu. To je ale zase v určitém rozporu s jinde uvedenou informací, že se nejvíce dětí narodilo v roce 1944.

V kontextu publikace *Sociologie stáří a seniorů* věta „... živořícím stařenám jsou z peněženek brutálně tahány třicetikoruny, stokoruny a další částky za recepty“ [ibid.: 110] působí jako titulěk bulvárního časopisu. A tvrzení, že „... po celou (!) lidskou historii ... vývoj ... znamenal snižování věku odchodu do důchodu a zvyšování důchodu...“, v posledních letech došlo k obratu ve vývoji evropské civilizace v této otázce“ [ibid.: 93] zase spíše připomíná epický román fikce.

Již R. Havlík v předchozí recenzi nesměle a kolegiálně nastínil, že publikaci chybí srovnání s jinými prameny, literaturou a datovými zdroji. To je obvykle rys, který odlišuje knihu od výzkumné zprávy. U publikace s takovým titulem to proto považuji za neodpustitelný prohřešek (ano, přiznávám na tomto místě i svoji vlastní uraženou hrdost z toho, že zatímco moje publikace citovány nejsou, seminární příspěvek J. Drlíka na téma „Tramping jako prospěšný druh revolty“ ano). Chybí tak srovnání a zasazení do kontextu, ale řada teoretických východisek i empirických informací přece musí být odněkud převzata. Čtenář se však o jejich původu nedozví, a nemá tak ani šanci si, v případě zájmu, k dané informaci dohledat další kontext. To dává obzvláště začínajícím vědcům neblahý příklad.

Podtrženo sečteno, bohatství výzkumů, které autorský tým provedl, a zajímavé výsledky, ke kterým došel, jsou devalvovány jak stylem a formou prezentace, tak nevhodným rámováním jako sociologie stáří a seniorů. Jedná se o sondu do několika aspektů života v převážně průřezovém pohledu věkových skupin, což je pohled legitimní a v české sociologii stáří ne příliš častý. O to větší lítost pak vyvolává nepřesvědčivost provedení a způsob publikace.

A poznámka na závěr. Projekt „Proměna sociálního obsahu kategorie generace seniorů. Příspěvek k sociologii třetího věku“, na který se kniha odvolává, podle Rejstříku informací o výsledcích (RIV) trval 5 let a stál daňové poplatníky 7,2 miliónu korun. V Rejstříku je k němu přiřazeno pět (!) publikací, z nichž pouze jedna (!) ve svém názvu odkazuje ke „stárnutí“, a to ve spojení se sociální deviací a patologií. V tomto smyslu si „ostatní, byrokracií výzkumníky zatěžující agentury“ [parafráze Předmluvy, ibid.: 7], které vyžadují za poloviční čas a poloviční finanční dotaci i třikrát více publikací v časopisech s *impakt faktorem*, opravdu zaslouží pokárání.

Lucie Vidovičová